

Slané jahody pro Olgu Iofe

S Olgou Jurijevnou Prochorovovou-Iofe o mlčení jako spoluvině, protestech proti okupaci Československa, nuceném pobytu v blázinci či o kágébácích před domem.

MICHAELA STOILOVA

Poprvé jste se s režimem střetla, když jste byla velmi mladá. Můžete říct nejdříve několik slov o svém rodinném zázemí?

Jistě, můj otec byl básník, neoficiální, za celý život se mu podařilo publikovat asi tak dvě básně v nějakém časopise. Ale hodně psal a četl. Měli jsme také nahrávky jeho básní na magnetofonových páscích. Často to byly básně proti sovětské moci, protože byl proti ní silně naladěný, i když doma se o tom nemluvalo. Rodiče se o mě báli a nechtěli, abych to všechno slyšela, když jsem ještě byla malá, abych to neopakovala ve škole. Jinak byl táta matematik – pedagog a vědec.

Maminka studovala chemii na univerzitě. Když začala válka, dobrovolně odešla na frontu jako zdravotnice. Tam padla do zajetí a odvezli ji do Německa. Naštěstí ji neposlali do koncentračního tábora, protože nepoznali, že je Židovka. Spolu s ní byla zatčena i její kamarádka, která řekla, že chodily do jedné školy a že je matka dcerou Armény a Rusa. Díky tomu se

její původ podařilo utajit, nezahynula, celou válku pracovala v továrně Bor-sig v Berlíně a po osvobození, přestože ji varovali, že to může skončit velmi špatně, se vrátila do Ruska. Několik let ji sice předvolávali, musela se hlásit, docházet na SMĚŘŠ¹, ale naštěstí ji nezavřeli. A v padesátém roce jsem se narodila já.

U nás se scházelo mnoho lidí. Tatínkovi přátelé, básníci, mamini přátelé, lidé, kteří byli zavřeni. Rodiče se přátelili s rodiči Iriny Kaplunové², jejíž dědeček zahynul v Gulagu a babička byla zavřená. Takže už od dětství jsem k sovětské moci neměla příliš dobrý vztah. A když mi bylo čtrnáct patnáct let, měla jsem neustále pocit, že když nic neříkáme a neděláme, jsme stejně vinni jako všichni ostatní.

Psal se rok 1966, právě skončil proces se Siňavským a Danielem³ a my jsme se s Irou Kaplunovou rozhodly vyrobit a rozšířit letáky. „Rozšířit“ je z dnešního pohledu trochu silné slovo, psaly jsme je na stroji, stříhaly a lepily modelínou. Celkově se nám

podařilo roznést velmi malé množství letáků. Navíc, když nás pak později zatkli, ukázalo se, že asi tak osmdesát procent jich skončilo u KGB.

Psací stroj jste měli doma?

Ano, měli jsme stroj doma, všechno jsem to psala na něm.

Pamatujete si alespoň přibližně obsah těch letáků?

Bylo to něco jako: *Opět začínají procesy, opět je rehabilitován Stalin, nelze se bát a mlčet, je třeba se zamyslet, nemůžeme to dopustit*. A tak dále.

Vzpomenete si, jak vás napadlo vyrábět právě letáky, znaly jste to ze svého okolí nebo z literatury?

To si nevzpomínám. Ale nic víc jsme zkrátka nevymyslely. Demonstrace nás tenkrát nenapadla. Co jiného by se ještě dalo dělat?

Kam jste letáky vylepovaly?

Bylo nás víc. Ira Kaplunová chodila do francouzské školy a měla poměrně

- 1 SMĚŘŠ (СМЕРШ – смерть шпионам, smrt špionům) – zvláštní jednotky sovětské vojenské kontrarozvědky vyčleněné v roce 1943 z NKVD. Jedním z jejich hlavních úkolů bylo odhalování zrádců a kolaborantů v řadách Rudé armády.
- 2 Irina Moisejevna Kaplunová (1950–1980) byla přítelkyně Olgy Iofe a spolu s ní se účastnila jak prvního aktu vzpoury, kdy šířily letáky proti návratu ideologie kultu Stalina, tak demonstrace v roce 1969 a dalších aktivit. V letech 1969–1970 byla několik měsíců vězněna ve věznicí Lefortovo, propuštěna byla na základě udělení milosti ještě před konáním soudu. V sedmdesátých letech byla signatářkou dopisů za osvobození vězňů svědomí a mnohých prohlášení, například na podporu zatčených aktivistů Charty 77. Zemřela při autonehodě.
- 3 Andrej Donatovič Siňavskij (1925–1997) a Julij Markovič Daniel (1925–1988) byli zatčeni v září 1965 a souzeni za hanobení sovětského státního a společenského zřízení. Jejich protistátní činnost spočívala v tom, že svá literární díla, která nemohla být publikována v SSSR, prostřednictvím dalších osob vyvezli do zahraničí a pod pseudonymy zveřejnili. Odsouzení byli podle § 70 tr. z. RSFSR za antisovětskou agitaci a propagandu. Siňavskij na sedm a Daniel na pět let. Tento proces je spojován se začátkem druhé demokratické vlny v SSSR. Na podporu spisovatelů i proti nim vystoupily různé osobnosti sovětského veřejného života. Petiční kampaň, kterou proces vyvolal, však byla jevem do té doby ojedinělým. V souvislosti s procesem byla svolána i první demonstrace na ochranu sovětské ústavy (5. 12. 1965 na Puškinově náměstí).

Olga Prochorovová-İofe během návštěvy Prahy, srpen 2016

Foto: Michaela Stoilova

široký okruh přátel. Já jsem byla stydlivá a kromě Iry jsem přátele neměla. Když nás později zatkli, tak se ukázalo, že jsme všichni lepili letáky cestou ze školy. Takže oni pak měli takovou mapku, kde ve středu stála škola Iry, k ní vedlo několik cestiček a zvlášť moje škola s cestičkou k nám domů. A pak jsme s Irou šly na nějaký koncert a cestou domů - měly jsme poslední leták - u náměstí Revoluce jsme jej nalepily na informační kancelář. Najednou si toho nějaký člověk všiml, rychle k nám přiskočil a začal křičet: *Zadržte je, zadržte je! Myslel jsem si, že to je inzerát na pronájem bytu a přitom tady jde o nějakou protisovětskou činnost! Zadrželi nás, odvezli na KGB a založili na nás spis. Zvali nás na výslechy a tak dále. Ale po nějakém čase se přece jen rozhodli případ odložit, protože když nás chytili, mysleli si, že jsme ve spojení s nějakými dospělými, že nás někdo vede. Když se ukázalo, že jde pouze o děti, kterým je patnáct nebo šestnáct, rozhodli se, že by to nevypadalo moc pěkně, vést v Moskvě proces, kde bude sedět na lavici obžalovaných devět dětí.*

Byl kromě příslušníků KGB u výslechů ještě někdo další, třeba psycholog?

Ne, psycholog tam nebyl, pouze kágebíci. Říkali nám, že nás, kterým už bylo šestnáct let, zavrou do kolonie pro mladistvé. Ale mně šestnáct ještě nebylo.

Jak na to reagovali vaši rodiče?

To bylo velice zajímavé. Na KGB nás drželi dlouho a nedovolili nám zavolat domů. Když jsme nepřišly z koncertu, tak se rodiče samozřejmě velice báli. Naši jeli k rodičům Iry a odtud se nás snažili hledat. Volali na obvyklá místa, do nemocnice, do márnice, no prostě tam, kam rodiče v těchto případech volávají. A pak moje máma řekla: *Nemůžeme je najít, protože je hledáme na špatných místech. Musíme je hledat na KGB.*

A hledali vás tam?

Ne, když se dobrali toho, kde nás hledat, vrátily jsme se. Přivezli mě domů a na dveřích visela cedulka: *Jeli jsme k rodičům Iry. Nemohli u mě ani udělat domovní prohlídku, pro-*

tože jsem byla nezletilá. Bez rodičů nemohli udělat nic.

Zlobili se na vás rodiče či řekli, že to byla dětinská hloupost?

Ani ne. Vlastně na to byli připraveni. Pochopitelně se snažili dělat všechno pro to, aby nás nezavřeli.

Pokračovala jste potom v podobné činnosti?

Do roku 1968 ne. Samozřejmě jsem se s ostatními scházela, debatovali jsme, poslouchali rádio.

Takže informace o tom, co se děje, jste měli hlavně z rozhlasu?

V převážné míře ano, z Hlasu Ameriky, BBC a podobně.

S někým starším jste se scházeli?

Tenkrát ještě ne. S těmi staršími jsme se s Irou začaly stýkat až po demonstraci.

Kde se tedy vzalo vaše rozhodnutí demonstrovat?

Poměrně rychle jsme se dozvěděly o demonstraci, která se odehrála

25. srpna na Rudém náměstí. V době, kdy došlo k invazi do Československa, jsme nebyly v Moskvě, ale na prázdninách. Samozřejmě bychom tam stejně nebyly, ještě jsme se s nikým neznaly, o té demonstraci bychom se nedozvěděly. Když potom probíhal soud s demonstranty, Ira byla u soudní budovy a měly jsme zprávy o tom, co se děje. A neustále jsme si říkaly, že musíme něco udělat. Ve všech novinách psali, že všichni největší lidé souhlasí se zásahem vojsk v Československu. A my jsme měly pocit, že jestli nic neuděláme, tak s tím souhlasíme i my. A když jsme se dozvěděly o smrti Jana Palacha, celou noc jsme to rozebíraly a nakonec jsme se rozhodly, že uspořádáme demonstraci.

Ráno toho dne jsme šly na univerzitu, tenkrát už jsme studovaly na vysoké škole, já na ekonomické fakultě a Ira na filologické. Budovy jsou vedle sebe, šly jsme tam a cestou jsme koupily čtvrtku, barvy a nakreslily plakát. Nejprve jsme se rozhodly, že půjdeme na Rudé náměstí. Přišly jsme tam a nikdo tam nebyl. Stál tam jen jeden milicionář. Řekly jsme si, že to není zajímavé. Pak jsme se vydaly do Alexandrovského parku k věčnému ohni, ale tam také nikdo nebyl. Byla zima a velmi chladno, to se lidé venku moc nezdržují. Pak jsme pokračovaly po Tverské, tenkrát Gorkého ulici, došly na Majakovského náměstí a rozhodly se, že to je vhodné místo, protože byl zrovna konec pracovního dne, lidé se vraceli domů, také je tam Divadlo na Tagance, kolem kterého se obvykle zdržují lidé. Demonstraci jsme tedy udělaly za pomníkem Majakovského.

Ze začátku nikdo nereagoval, lidé procházeli, nevšimli si toho, někdo tam stojí, něco drží v ruce, no a co... Pak se zřejmě někdo zastavil a přečetl si to, zastavili se další a shromáždil se kolem nás malý hlouček. A z toho hloučku vyšel nějaký člověk, přišel k nám a zeptal se: *Vy jste Češi?* Řekly jsme: *Ne*. A on: *Děkuji*. A vrátil se zpátky do hloučku. Asi za deset minut se najednou ze dvou stran objevili pracovníci KGB, myslím, že

■ **Olga Jurijevna Prochorovová**, rozená Iofe, byla poprvé zadržena ve svých šestnácti letech v roce 1966. Díky svému mládí nebyla za šíření letáků nijak potrestána a jediným následkem podvratné činnosti několika školáků pro ni zůstal fakt, že byl založen její spis u KGB. Zatčení nepřišlo ani bezprostředně po demonstraci, kterou spolu s přítelkyní Irinou Kaplunovou uspořádaly v den pohřbu Jana Palacha 25. ledna 1969 na Majakovského náměstí v Moskvě. Pokus o další antisovětskou činnost v podobě šíření letáků jí však v prosinci 1969 vynesl zatčení a dlouhé měsíce ve věznici Lefortovo, jež vystřídal pobyt v obávané psychiatrické léčebně zvláštního typu v Kazani. Po propuštění byla nadále aktivní v hnutí odporu, což je podle ní přesnější výraz než disidentské hnutí, přesto se nepoužívá. I když měla možnost vycestovat, rozhodla se zůstat v Rusku, podepisovala protestní prohlášení, účastnila se demonstrací i podpory politických vězňů a jejich rodin, byla vyslýchána a sledována KGB. Nakonec v roce 1978 s manželem a dvěma dětmi emigrovala do Francie. V srpnu 2016 poprvé navštívila Prahu a hovořila o demonstraci z roku 1969.

byli čtyři, prošli tím hloučkem, přišli k nám, sebrali nám plakát a vedli nás na okrsek.

Byli v civilu? Ukázali vám nějaké doklady?

Ano, byli v civilu a myslím, že nám žádné doklady neukázali. Ale vzhledem k tomu, že neměli žádné auto, vedli nás pěšky. Zašli jsme do podchodu a jeden z nich říká: *Co s nimi budeme dělat? Jsou to mladé holky, pustíme je*. A druhý na to: *No jo, dneska je pustíme a zítra půjdou zase*. Ale nakonec nás skutečně pustili.

A zapsali si vaše jména?

Ne, nic si nezapsali, pouze si vzali ten náš plakát.

A co přesně na něm stálo?

Bylo na něm napsáno: *Na věčnou památku Jana Palacha a Svobodu Československu*.

Byl to tedy jeden plakát se dvěma hesly?

Ano, jeden plakát, byly jsme dvě, držely jsme ho každá z jedné strany.

Vy jste ho pak viděla ve svém spise?

Ano, viděla jsem tam jeho fotografii.

Jak velký byl hlouček, který se okolo vás vytvořil?

Řekla bych tak pětadvacet lidí.

Reagovali nějak na to, že vás odvádějí?

Ne. Pravděpodobně jim řekli, aby se rozešli, tak se rozešli.

Poté, co vás propustili, jste jely domů?

Šly jsme pěšky. Byly jsme si natolik jisté, že nás zatknou, že jsme všechny peníze utratily za papír a barvy, takže nám už nezbylo na cestu. Šly jsme k mojí mamince do práce, tenkrát pracovala na Kotelničeském nábřeží v Knihovně zahraniční literatury.

Rodiče nevěděli, že se chystáte demonstrovat?

Nevěděli nic. Nijak dlouho jsme se na to nechystaly. Rozhodly jsme se během jediné noci, spontánně.

Jak na to reagovali?

Jak mohli reagovat? Pořád se báli, ale příliš nás neodrazovali, i když samozřejmě říkali, že to nemá smysl, že se stejně nic nezmění, jenom nás zavou.

Ale tím to neskončilo. Vy jste ve své činnosti pokračovala.

Po demonstraci jsme se seznámily s dcerou Pjotra Jakira⁴ Irinou a jejím mužem Julijem Kimem a začaly k nim pravidelně chodit. Do domu Pjotra Jakira jsme nechodily, jeho dcera nás tam z důvodu bezpečnosti nevodila, ale k ní jsme chodily. Tam jsme četly různou literaturu, viděly různé dopisy, které se podepisovaly, ale tenkrát jsme je my ještě nepodepisovaly.

Bylo to proto, že ostatní nechtěli, abyste protestní dopisy vzhledem k nízkému věku podepisovaly? Například u nás byla situace podobná, starší občas nechtěli, aby lidé ve věku 17 nebo 18 dokumenty podepisovali...

Ano, nás také nechtěli nechat. A pak se vytvořila taková skupinka, Ira, já, Slava Bachmin⁵, jeho žena – tenkrát ještě nebyli sezdáni – Táňa Chromovová⁶ a naše přítelkyně Ljuda Kortasjevičová. A pustili jsme se znovu do výroby letáků. Tentokrát jsme je udělali delší než poprvé – předtím byl text úplně krátký. Dlouho jsme na nich pracovali a formulovali texty, radili se. Nejdříve jsme to přečetli všem tajili. Nakonec o tom řekla naše přítelkyně Táňa Chromovová Irině Jakirové. Ona i Julij Kim se vyděsili a pozvali nás na dlouhý pohovor trvající několik hodin – pamatuji si, že to bylo v zimě a bylo velmi chladno. Báli se o tom hovořit doma, protože byt byl odposloucháván, tak jsme šli ven a Julij Kim nás dlouho od našeho plá-

nu zrazoval. Říkal, že se dá vymyslet něco hmatatelnějšího a bezpečnějšího. Nakonec jsme po dlouhém kladení odporu souhlasili s tím, že letáky šířit nebudeme. Vzhledem k tomu, že jsme letáky vyráběli po částech a museli jsme je někde skladovat, měl je Slava Bachmin uložené u jednoho svého kamaráda. Ten je však odnesl na KGB. Druhý den nás zatkli. Mě, Iru a Slavu, ostatní nechali na svobodě

To bylo v prosinci 1969?

Ano, v prosinci 1969. Vyšetřování trvalo dlouho. Šlo totiž o to, že tento „kamarád“ nejen odnesl letáky na KGB, ale vyprávěl tam – nevím, odkud to vzal, možná, že mu nás tak Slava představil, možná si to sám vymyslel, zkrátka řekl, že máme jakousi velkou organizaci, a popsal nás jako strukturovanou podzemní skupinu, jejíž buňky se skládají z pěti lidí. A oni mu zjevně uvěřili. Nakonec zjistili, že žádná taková organizace neexistuje a jediné, co existuje, je buňka nás pěti nebo šesti. Takže jim došlo, že je to pro ně velice nevýhodná kauza, navíc v Moskvě, kde už v té době byli zahraniční dopisovatelé, kteří sbírali informace, proto se rozhodli tento případ zahrát do ztracena. Slavovi a Iře tedy dali milost, ještě před soudem, přestože není jasné, jak je vůbec z právního hlediska možné dát milost někomu, kdo ještě nebyl odsouzen. Ale stalo se. Já už jsem v té době byla uznána za nepřičetnou, takže

mě poslali do psychiatrické léčebny zvláštního typu v Kazani.

V době vyšetřování jste byli ve vězení?

Ano, vyšetřování trvalo deset měsíců. Celou dobu jsme byli ve vězení Lefortovo. Potom Slavu a Iru pustili a já jsem měla soud, u něhož jsem nebyla přítomna, protože jsem byla uznána za nepřičetnou, byla jsem podle nich neschopná právních úkonů.

Z Lefortova vás poslali do ústavu Serbského, nechvalně známého místa, kde probíhaly expertizy ohledně psychického zdraví vyšetřovaných?

Ano, z Lefortova jsem byla poslána do ústavu Serbského a pak zpět do Lefortova.

Jak dlouho jste byla „na pozorování“ v tomto ústavu?

Asi měsíc a půl. Nebo měsíc, to si už přesně nepamatuji.

Jaký vliv měl posudek na průběh soudu kromě toho, že vás zbavil možnosti účastnit se přelíčení?

U soudu vystoupila znalkyně. Můj advokát se jí zeptal, na čem se zakládá mé uvěznění a na základě čeho jsem byla uznána za nepřičetnou. Ona odpověděla, že jde o nemoc, která probíhá bez symptomů. Není možné jmenovat jeden příznak, jde o souhrn příznaků. Můj advokát jí přečetl ze

4 Pjotr Jonovič Jakir (1923–1982) – historik a ochránce lidských práv, jehož byt byl od poloviny šedesátých let jedním z center disidentského dění. Poprvé byl jako společensky nebezpečný živel odsouzen ve čtrnácti letech, pětiletý trest si odpykal v trestanecké kolonii pro mladistvé. Do tábora byl znovu poslán v roce 1945, tentokrát na osm let. Při domovní prohlídce v roce 1972 mu bylo zabaveno velké množství samizdatové literatury a dalších dokumentů. Následně byl zatčen, během vyšetřování aktivně spolupracoval, při procesu v roce 1973 se přiznal k protisovětské agitaci, byl odsouzen ke třem letům odnětí svobody a třem letům vyhnanství. Po verdiktu vystoupil spolu s Viktorom Alexandrovičem Krasinem, odsouzeným v témže procesu, na tiskové konferenci, kde se veřejně ze svých činů káli, trest jim byl snížen na již odpykanou dobu. Poté P. J. Jakir odešel z veřejného života.

5 Vjačeslav Ivanovič Bachmin (nar. 1947) – programátor a ochránce lidských práv, zatčen za šíření letáků. V letech 1969–1970 byl několik měsíců vězněn ve věznicích Lefortovo v rámci stejného případu jako Olga Iofe a Irina Kaplunová. Propuštěn byl na základě udělení milosti ještě před konáním soudu. Signatář protestních dopisů na podporu nespravedlivě stíhaných i významných prohlášení, např. Moskevská výzva (1974), Deset let poté (1978). V osmdesátých letech byl opakovaně odsouzen, několik let strávil v trestaneckých koloniích. V první polovině devadesátých let pracoval na ministerstvu zahraničí Ruské federace a reprezentoval Ruskou federaci v mezinárodních organizacích zabývajících se lidskými právy. V roce 1995 opustil státní správu a pokračoval v práci v neziskovém sektoru (moskevský fond „Открытое общество“, součást sítě nadací Georga Sorose Open Society Foundations).

6 Tatjana Michailovna Chromovová, provd. Bachminová (nar. 1949) – historička, aktivní v boji za lidská práva, členka sdružení Memorial.

Olga Iofe za oknem psychiatrické léčebny v roce 1971, na rodinných fotografiích s dětmi a manželem v roce 1978 a při návštěvě Prahy v roce 2016

Foto: Sacharovův archiv, archiv Olgy Iofe, Adam Hradilek

slovníku definici slova souhrn – tedy seskupení jednotlivých elementů. *Můžete tedy z tohoto seskupení uvést alespoň jeden příklad toho, v čem se vám její chování zdá nenormální?* Odpověděla mu: *Jeden příklad uvést mohu: Když ji přivezli do ústavu Serbského na expertizu, věděla, kde se ocitla, a přesto se jí ani hlas netrásl.* Advokát se zeptal: *Nemyslíte si, že by to mohl být příznak sebeovládání, o němž hovořili svědci?* A ona odpověděla: *Ne, normální člověk se takto ovládat nemůže.*

Ale v ústavu Serbského to tak bylo se vším. Ať dělal člověk cokoli, byl to vždy příznak nenormálnosti. Kdyby křičel a plakal, byl by to příznak nenormálnosti, když se ovládal, tak také. Nataše Gorbaněvská⁷ vytýkali, že je emocionálně otupělá, že ji neznepokojuje osud jejích dětí.

Poté mě poslali do Kazaně, kde jsem se s ní seznámila, ale byly jsme ve styku relativně krátce, protože tam byla dvě oddělení: první na příjem a pro neklidné pacienty a druhé pro mírné pacienty. Ji poměrně rychle přeložili a mě ne, protože věděli, že mě brzy propustí. Co by se mnou dělali, když moji spolupachatelé už byli na svobodě? Navíc moji rodiče psali dopisy na soud, proč jsem zavřená, když ostatní jsou na svobodě. Propustili mě po první komisi a poslali do běžné nemocnice v Moskvě. Tam jsem byla ještě půl roku. Dohromady jsem byla zavřená 20 měsíců, deset měsíců v Lefortově a deset měsíců v psychiatrických léčebnách. V Kazani tedy nějakých pět měsíců.

Můžete popsat, jak vypadal běžný den v Lefortově i v Kazani?

Pokusím se, i když je to obtížné, je to přece jen dávnó. V Lefortově jsem první měsíc byla zavřená na samotce. Nejdříve mě brali na výslechy, pak s tím přestali. Bylo to poměrně těžké, protože člověk sedí sám a neví, co se děje. Pak mě zase vzali na výslech a neustále mě strašili psychiatrickou léčebnou.

Vy jste o léčebnách něco věděla?

Četla jsem o nich a představovala jsem si je strašlivější, než ve skutečnosti jsou. I když realita je taky dost děsivá. Velmi jsem se léčebny bála. Zjevně to hned poznali. Tábora jsem se tolik nebála. V případě psychiatrické léčebny totiž nikdy nevíte, jak dlouho to bude trvat. Může to skončit rychle, jako díkybohu v mém případě, ale mohlo to trvat roky nebo desetiletí. Protože v dokumentech je psáno: *do vyléčení*. Tedy teprve, když dojdou k názoru, že se člověk vyléčil, je volný.

Také jsem se bála jiných nemocných, což nakonec nebylo tak strašné, protože se ukázalo, že lidé jsou to sice nemocní, ale nějaké ponětí mají, byla jsem zavřená s těžce nemocnými lidmi, v Kazani byly převážně vražedkyně. Byly mezi nimi ženy, které zabily své muže nebo milence. Ale v takovém stavu nejsou pořád. Jinak se chovají jako normální lidé. Čeho jsem se ještě bála? Zejména léků. Protože člověka nutí brát léky. Naštěstí mně nedávali injekce. Ale dávali mi haloperidol⁸, který člověka dostane do velmi těžkého stavu, protože má vedlejší účinky, kdy nemůžete vydržet v žádné poloze, jste stále nespokojení. Člověk si lehne a chce se mu vstát, vstane a chce se mu ležet. Byly

jsme v tak těžkém stavu, že v tom krátkém období, kdy jsme byly na stejném oddělení s Natašou (byla tam jedna sestřička, která se k nám hezky chovala a pouštěla nás za sebou na návštěvy), jsme si prakticky nemohly o ničem povídat, nemohly jsme hrát ani námořní bitvu, protože nebylo možné se soustředit. Samozřejmě, že někdy jsme si povídaly, ale soustředit se bylo opravdu velmi obtížné. Měla jsem veliký strach, že už to tak zůstane napořád a že se nakonec zblázním a ani si toho nevšimnu.

A pamatuji se na první den v Lefortově. Večer mě přivezli do věznice, ráno se otevřelo okénko, z něj vykoukla hlava a řekla: *Budeme řezat?* Nevěděla jsem, co to znamená. Pak se ukázalo, že ráno vždy přijde člověk, který lidem, kteří měli nějaké balíčky nebo něco, přeřízne to, co je potřeba, protože nože nebyly povoleny.

Myslíte, že vás chtěli záměrně vystrašit?

Ne. Chodil takhle ke všem a ptal se: *Budeme řezat?* Pak už jsem to věděla.

Pouštěli k vám v Lefortově advokáta?

Ne. Pouze jsem chodila na výslechy, nesetkala jsem se ani s advokátem, ani s rodiči. Až po soudu. I když po soudu to bylo také legrační. Věděla jsem, že se konal, sdělili mi to. Moji rodiče stále nepřicházeli na návštěvu. Ptala jsem se náčelníka Lefortova, kde je problém, proč mé rodiče nepustili na návštěvu, když už je po soudu. On odpověděl: *Máme karanténu, je tu cholera.* Povídám: *Dobře, ale když chodíte vy, advokáti nebo vyšetřovatelé,*

7 Natalia Jevgenijevna Gorbaněvská (1936–2013) – básnířka, překladatelka, publicistka a disidentka. Účastnice demonstrace proti okupaci ČSSR na Rudém náměstí 25. srpna 1968 (měla s sebou v kočárku i svého tříměsíčního syna Iosifa). Iniciátorka a první redaktorka samizdatového bulletinu *Kronika současných událostí*. V prosinci 1969 byla zatčena a za tyto i další aktivity souzena. Soudu však nebyla přítomna, neboť byla uznána za nepřítomnou. Z Butyrské věznice byla po expertize v ústavu Serbského převezena do Kazaně (leden 1971 – únor 1972). Po návratu pokračovala ve svých aktivitách, pod hrozbou dalšího uvěznění odešla v roce 1975 do Paříže. Tam pracovala v časopisech *Kontinent*, *Ruská mysl*, *Nové Polsko* a spolupracovala s redakcí Radia Svoboda. V roce 2005 jí bylo uděleno polské občanství. Její básně byly přeloženy do několika jazyků. V knize *Poledne* popsala demonstraci 25. 8. 1968, poprvé byla publikována v Mnichově v roce 1970, česky viz GORBANĚVSKÁ, Natalia: *Poledne*. Torst – ÚSTR, Praha 2012.

8 Haloperidol je starší antipsychotikum používané při léčbě schizofrenie, akutních psychotických stavů a deliria. Jeho podávání v tabletech i injekcích popisují mnozí disidenti, kteří strávili své tresty v psychiatrických léčebnách zvláštního typu.

proč nemohou moji rodiče? On na to: Já chodím, advokáti chodí – to je práce, cholera necholera, buduje se komunismus. Dlouho jsme to pak doma používali jako pořekadlo: Cholera necholera, buduje se komunismus!

Takže rodiče jste neviděla?

Nakonec mi povolili návštěvu těsně předtím, než mě poslali do Kazaně. Tam pak za mnou přijeli tatínek a maminka a v té době jsem ještě měla fiktivního manžela. Studoval s Irou Jakirovou na vysoké škole. Poté, co ukončil školu, dostal nabídku dobré práce a potřeboval trvalý pobyt v Moskvě, tak jsme se vzali, aby ho získal, ale to jsme nestihli, protože mě v té době zavřeli. Ale díky tomu, že oficiálně byl mým manželem, mu také povolili návštěvu u mě. Takže jednou přijeli rodiče, jednou on, protože pro rodiče to bylo přece jen obtížné.

Ohledně mého manželství, nevěděla jsem tenkrát, že za fiktivní manželství nás nijak postihnout nemohou, že jediné, co mohou, je zneplatnit ho. Oni to samozřejmě věděli, přesto jsem nechtěla přiznat, že naše manželství je jen naoko. Řekli mi: *Víte, že váš muž byl osvobozen od vojny z důvodu psychické nemoci? Když se chtěl nějaký čas předtím vyhnout vojenské službě, pravděpodobně využil této možnosti.* Odpověděla jsem, že to vím. A oni na to: *A není schizofrenie nakažlivá? Prostě mě chtěli vyděsit. Když mám muže blázna, tak jsem taky blázen.*

Například Viktor Fainberg⁹ vzpomínal, že mu nesdělili, že je uznán

nepřičetným, a poznal to podle lepší stravy, kterou mu v Lefortově začali dávat.

Ano, bílý chléb a mléko. Se mnou to bylo stejné, ale mně potom poměrně rychle řekli, že jsem uznána za nepřičetnou.

Dostala jste o tom oficiální zprávu?

Ano. V Kazani jsem byla v pokoji, kde bylo, už si to teď přesně nevzpomenu, asi šest žen. Všechny někoho zabily. Ale vztahy jsme měly více méně dobré. Měly ke mně takový ochranný vztah, protože jsem byla nejmladší. Pak jsem se tam seznámila s Natálií Gorbaněvskou a s Valérií Novodvorskou¹⁰, která tam také byla, ale už na oddělení pro klidné pacienty, proto jsme si povídaly dírou v plotě. Když jsme měly vycházky ve stejnou dobu, přišla k plotu a něco mi povídala nebo mi recitovala své verše.

Společné vycházky tedy nebyly možné? Měly jste na ně dvě oddělené zóny?

Ano, každé oddělení mělo vycházky zvlášť. Ale ven jsme chodily asi jen na hodinu denně, už si to přesně nepamatuji.

Setkala jste se s ženami, které tam byly zavřené ještě ze stalinského období?

Setkala, ale i ony byly v tom druhém oddělení. Je obtížné říct, za co byly zavřené, protože v době, kdy jsem je viděla já, už byly mimo... A strašné je, že se člověk bojí, že opravdu omečený a už se z toho nedostane. Už

v běžné nemocnici se mi stala taková historika: Chodili za mnou moji rodiče, nosili mi různé dobroty a jednou mi přinesli jahody, to bylo tenkrát velmi nedostatkové zboží. Jedla jsem je a zdálo se mi, že jsou slané. Říkala jsem si, tak to je konec, už začínám mít halucinace. Ale nikomu jsem to neřekla. Až dlouho poté, když jsem už byla na svobodě, jsem jednou mamince řekla: *Víš, co se mi jednou stalo? Měla jsem takový pocit, že jsou ty jahody slané.* A maminka na to: *Ty sis toho všimla? Já jsem totiž koupila na trhu jahody a omylem jsem do nich místo cukru nasypala sůl, pak jsem je omyla a nasypala tam skutečně cukr.* Ale zjevně tam ta chuť soli zůstala.

Je jistě dobré dozvědět se, jak to bylo, i když s několikaletým zpožděním. Ještě se vraťme k vaší matce. Také se účastnila různých disidentských aktivit.

Začalo to, když jsem byla zavřená. Chodila za všemi možnými lidmi, aby mi pomohla. A tak se do těchto kruhů dostala a byla velmi aktivní. Když jsem se potom dostala na svobodu, s mnohými lidmi jsem se seznámila, chodila jsem na různé setkání, která probíhala u různých lidí doma. Maminka vždycky chodila se mnou.

Jméno vaší matky je uvedeno v Kronice současných událostí¹¹ v souvislosti se soudem s Natálií Gorbaněvskou, která stejně jako vy nemohla být přítomna vlastnímu přelíčení. Na tomto soudě v roce 1970 byla vaše maminka zraněna.

- 9 Viktor Isakovič Fainberg (nar. 1931) – filolog a bojovník za lidská práva. Účastník demonstrace na Rudém náměstí 25. 8. 1968, byl na ní zatčen a následně v nepřítomnosti odsouzen k nucené léčbě ve vězeňské psychiatrické léčebně v Leningradě. V roce 1971 tam spolu s Vladimírem Borisovem zahájil hladovku, následovala izolace, násilné podávání jídla, připoutání k lůžku. Na jejich podporu vystoupil Andrej Sacharov a díky tomu se o jejich osudu dozvěděla i zahraniční média. Ve zvláštních psychiatrických léčebnách strávil celkem pět let. V roce 1974 odešel do Velké Británie a později se přestěhoval do Francie. V emigraci se nadále aktivně věnoval boji proti zneužívání psychiatrie i boji za lidská práva.
- 10 Valérie Iljična Novodvorská (1950–2014) – disidentka a ochránkyně lidských práv, publicistka, po rozpadu SSSR aktivní v politice. V Kazani strávila téměř dva roky, zatčena byla za šíření letáků, na nichž byly její vlastní básně, kvalifikované jako antisovětská agitace a propaganda.
- 11 *Kronika současných událostí* (Chronika těkušých sobytij) – samizdatový informační bulletin zaměřený na ochranu lidských práv. Vycházel od dubna 1968 do podzimu 1983. Jeho redaktoři byli pronásledováni.

Skutečně ji velmi silně chytli za ruku, a protože maminka měla ten typ kůže, na kterém se rychle objevují modřiny, měla ruku celou modrou. Proto se o tom psalo.

Neměla obavy, že vám její činnost může uškodit?

Myslím, že to bylo naopak, byla přesvědčená, že čím více rozruchu kolem mne bude, tím spíš mi to může pomoci. Protože tenkrát to bylo to jediné, v co mohl člověk doufat. A skutečně si myslím, že důvodem, proč ten případ zametli pod koberec, byl strach, že ohlas bude horší než prospěch z takovéto kauzy.

Co se týká maminky a tatínka, mám velice legrační historku s Natálií Gorbaněvskou: Když jsme se přece jen někdy mohly bavit, vyprávěla mi o dopisech, které dostávala. Kdo co dělá nebo říká. A já jsem jí vždy říkala: *Viš, Natašo, pro mě je velice složité se v tom orientovat, protože já nikoho z těch lidí neznám.* A jednou dostala dopis a říká mi: *Ty mi samozřejmě nepomůžeš, protože nikoho neznáš, ale napsali mi, že byla projekce nějakého filmu a byla tam Naděžda Jakovlevna s mužem. A já nemůžu rozluštit, co mi tím chtějí sdělit, buď že se chystají vydávat Mandelštama, nebo naopak že ho vydávat nebudou.* A já jsem jí na to řekla: *Tak zrovna v tomto případě ti pomoci mohu. Naděžda Jakovlevna je moje maminka. Jde o moje rodiče.*

Podobnou historku mám i se Slavou Bachminem. Když mě převezli do Kazaně, rodiče se mě v dopisech neustále ptali, co mi mají přivést, co mi mají poslat v balíku. A potom jsem uviděla, možná u Natálie, takovou černou silnou čokoládu, která se jmenovala Slava, moc mi chutnala,

tak jsem si říkala, že bych jim měla něco konkrétního poradit, a napsala jsem: *Dobře, kupte mi tedy čokoládu Slava.* Oni pak dlouho přemýšleli, co chci vzkázat Slavovi Bachminovi.

Bez ohledu na to, že jste strávila dvacet měsíců ve vězení a v Kazani, po propuštění jste ve své činnosti pokračovala, podepisovala jste protestní dopisy. Můžete k tomu něco uvést?

Ano, pokračovala jsem. Sice mě z jedné strany chtěli chránit a snažili se mi nic nedávat, protože se mnou bylo velmi snadné udělat krátký proces, měla jsem hotovou diagnózu, mohli mě v kterýkoli okamžik bez soudu zavřít do léčebny a hotovo. Toho jsem si samozřejmě byla vědoma, na druhou stranu... Zkrátka jsem byla mladá. Je to velmi těžké, když všichni ti lidé byli moji přátelé. Člověk se s nimi seznámí, sprátní se, pak někoho zatknou, tak je těžké nepodepsat dopis na jeho obranu nebo nejtít na soud. My jsme se zkrátka stali součástí toho všeho a podepisovali jsme a chodili na soudy, na demonstrace na Puškinově náměstí.¹² Díkybohu mě ani jednou nezavřeli, i když jednou moji maminku varovali. Měla jsem velmi sympatickou obvodní doktorku a ona zavolala moji mamince a řekla jí, že bylo vydáno nařízení, aby mě zavřeli na psychiatrii, a poradila jí, abych nechodila domů. Tak jsem odjela k přátelům.

A přišli si pro vás, nebo ne?

Nepřišli. Asi si to ověřili... Potom nějakou dobu v čase, kdy probíhala demonstrace na Puškinově náměstí, hlídali všechny před domem. Prostě vám neumožnili na náměstí jít. Ráno

jsme vyšli z domu a před ním stáli kágebáci a říkali: *Nemáte právo vycházet.*

Musela jste také chodit na výsledky.

Musela, protože ještě než jsem se vdala za svého muže, měla jsem snoubence. Viktor Chaustov¹³, možná to jméno znáte. Zatkli ho přímo u mne doma. Vyslychali mě v rámci jeho případu. Jeho spolupachatel byl z města Orel, proto byl případ řešen tam. Nějaký čas jsem do Orla jezdila, snažila jsem se dostat se za ním návštěvu, vdát se za něj. Ale nic z toho nebylo a nakonec jsme se rozešli. Vzhledem k tomu, že náš vztah jsme řešili prostřednictvím KGB, bylo poměrně těžké si jej vyjasnit. Chtěl, abychom se rozešli, protože měl strach, že mi jeho zatčení uškodí. Odmítal mě, říkal, že mě nemiluje a že mě nepotřebuje, až jsme se nakonec rozešli.

V té době vás zvali na výsledky?

Ano, tehdy jsem neustále chodila na výsledky. Snažili se využít toho, že jsem na nich závislá, protože jsem po nich neustále něco žádala. Návštěvu nebo možnost uzavřít sňatek. A oni vždycky začali: *Když nám pomůžete vy, pomůžeme zase my vám.*

Také jste byla v domácím vězení.

Ano, tím se většinou míní, že nás nepouštěli na Puškinovo náměstí.

To trvalo vždy jeden den?

Ano.

Takže to bylo neoficiální, žádné doklady vám asi nepředložili.

Ne, neukázali nám nic, prostě nás nepouštěli. Jednou mě dokonce pustili a já jsem šla pod jejich ochranou na

12 Pravidelné demonstrace na Puškinově náměstí se konaly od roku 1965. Dne 5. prosince toho roku na Den sovětské ústavy vystoupili demonstranti s požadavkem na dodržování práv zakotvených v ústavě. Demonstrace byla rozeznána, její organizátoři zadrženi. Následující rok se lidé u Puškinova pomníku se svými požadavky sešli znovu a tradice pokračovala až do roku 1977, kdy bylo datum Dne sovětské ústavy změněno.

13 Viktor Alexandrovič Chaustov (nar. 1938) – účastník pravidelných literárních mítinků na Majakovského náměstí, odsouzen v roce 1967 na tři roky do nápravně výchovného tábora, v roce 1973 byl zatčen na základě svých kontaktů se skupinou Vlastenecká fronta Ruska založenou ve městě Orel, v roce 1974 byl odsouzen ke čtyřem letům tábora a dvěma letům vyhnanství, poté odešel do Irkutsku, koncem osmdesátých let byl vysvěcen na pravoslavného kněze.

Olga Prochorovová-Iofe s Michaelou Stoilovou a překladatelem Milanem Dvořákem na besedě v Knihovně Václava Havla, 23. srpna 2016

Foto: Adam Hradilek

procházku s dítětem, tenkrát už jsem měla malé dítě.

Kdy jste se tedy vdala?

V roce 1975. Můj muž byl tenkrát herec, pracoval v divadle Moskoncertu, hodně jezdili hostovat a on nám začal pomáhat. Tenkrát jsme se věnovali práci pro Fond pomoci politickým vězňům¹⁴. On jezdil mimo hlavní město, vozil peníze, zjišťoval to, co bylo potřeba. Potom vstoupil, ještě

v Moskvě, do organizace NTS¹⁵, pro kterou dále pracoval i po odchodu do emigrace, spolupracoval s nimi dlouho, ale nakonec se s nimi rozešel. Pak také pracoval v *Ruské mysli*¹⁶.

Takže ještě v Rusku jste pracovali spolu?

Ano, ale ne dlouho. Seznámili jsme se koncem roku 1974 a v roce 1978 jsme již odjeli. Když nám povolili odjezd, dali nám na to dva týdny. Tenkrát

právě probíhal soud Alika Ginzburga a Ščaranského¹⁷ a my jsme tam chtěli před odjezdem ještě být. Využili jsme to, co nám někdo poradil, moje maminka šla k doktorovi a vzala si od něj lékařskou zprávu, že je nemocná a zdravotní stav jí nedovoluje odjezd. Tak jsme mohli k soudu ještě jít.

Vy jste se ale po propuštění emigraci bránila.

Ano, nechtěla jsem odjet, i když oni

14 Fond pomoci politickým vězňům a jejich rodinám (Fond Solženicyna) se zformoval na přelomu let 1973 a 1974. Vycházel z různých předchozích aktivit i historické tradice pomoci politickým vězňům z počátku dvacátého století. Základním příjmem se staly honoráře za zahraniční vydání knihy *Souostroví Gulag* A. S. Solženicyna, který byl brzy rozšířen o další dary a veřejné sbírky. Činnost fondu podpořilo příspěvky či další dobrovolnou pomocí velké množství lidí a koncem sedmdesátých let se kolem něj vytvořilo jedno z nejpočetnějších společenství. Ve formě neziskové organizace funguje dodnes.

15 Národní pracovní svaz ruských solidaristů – politická organizace sdružující ruské emigranty hlásící se k myšlence solidarismu, která prosazovala spolupráci různých vrstev společnosti na obecném křesťanském základě. Pod tímto názvem existuje od roku 1943. V Rusku je registrována od roku 1996. Jsou s ní spjata i významná exilová nakladatelství Posev a Grani.

16 Ruskojazyčný měsíčník, vydávaný v Paříži od roku 1947, převzal svůj název z literárně-politického periodika zaniklého v roce 1927. Na stránkách *Ruské mysli* publikovali mimo jiné Ivan Bunin, Alexandr Solženicyn, Iosif Brodskij nebo Andrej Sacharov.

17 Alexandr Iljič Ginzburg (1936–2002) a Anatolij (Natan) Borisovič Ščaranskij (nar. 1948) byli spolu s dalšími představiteli helsinské skupiny během roku 1977 zatčeni. V procesech v létě 1978 padly tvrdé tresty, které měly za cíl potlačit hnutí, jež požadovala, aby SSSR dodržoval své závazky, ke kterým se přihlásil v Helsinkách.

by bývali uvítali, kdybych odjela. Mému otci, který emigroval dříve, dokonce odjezd podmiňovali tím, že my s matkou vycestujeme s ním. Když se mi pak narodily děti, uvědomila jsem si, že už se příliš bojím a že chci, aby vyrůstaly v normální zemi.

Francii jste si pro emigraci vybrali sami?

Měli jsme pozvání z Izraele, ale hned jsme se rozhodli, že tam nepojedeme, lidé většinou zůstávali ve Vídni, kam jsme přijeli, nebo jeli do Ameriky, ale my jsme se rozhodli pro Francii, protože tam byli Ira a Vadik Delone¹⁸, naši dobří přátelé.

Řekněte prosím ještě pár vět o svém životě ve Francii. O práci v *Ruské mysl*, proč jste si třeba nevybrala něco, co s vaším minulým životem nemělo nic společného.

Hned od začátku bych velmi ráda pracovala v *Ruské mysl*, ale nebylo tam místo. Dlouho mě tam nemohli vzít. Nejdříve jsem nepracovala, byla jsem doma s dětmi, když pak šly do školy, začala jsem dělat pomocnici v domácnosti a pak, myslím v roce 1987, mi nabídli místo v *Ruské mysl*. Samozřejmě, že to pro mě bylo zajímavé. A považuji to za jedno z nejlepších období v našem životě. Měla jsem velmi dobrý vztah s tehdejší šéfredaktorkou *Ruské mysl* Irinou Alexejevnou Ilovajskou-Alberti¹⁹. A doteď k ní mám vřelý vztah, i když už zemřela. Pracovala jsem spíše v technických funkcích. Nejprve jsem byla korektorka a pak tajemnicí. Ale bylo to velice zajímavé.

Bohužel již není možné zeptat se vaší spoludemonstrantky Iriny Kaplunové. Můžete o ní říct několik slov? Byly jste kamarádky od dětství.

Znaly jsme se od narození. Moji rodiče se velmi přátelili s jejími rodiči, proto jsme spolu prakticky vyrůstaly. Jezdily jsme společně na prázdniny. Pravidelně jsem pobývala u nich doma, přespávala jsem tam. V našem vztahu byla vždy ona tím vedoucím elementem. Ona se seznámila s Irou Jakirovou a přivedla mě k ní. Než mě propustili - ji pustili dříve -, stačila se se všemi seznámit a později mě všude přivedla. Ale po nějakém čase, když probíhal Jakirův proces a vše, co se kolem něj dělo, došlo u nás k poměrně zásadní roztržce týkající se toho, jaké k tomu zaujmout stanovisko, protože já jsem byla toho názoru, že k těmto lidem máme být shovívaví, protože to prostě není lehké. Ona byla člověk, který příliš shovívavý nebyl, a tak jsme se pohádaly a už jsme se nevidaly.

To bylo kdy?

Jakira zavřeli ve dvaasedmdesátém a toto se stalo o něco později. Myslím, že někdy od roku 1973 jsme se už nevidaly. Byla velmi nekompromisní, proto odlišný názor neodpustila ani mně.

Právě Jakirův proces měl v tomto směru na inteligenci silný vliv.

Ano, byl na tom záměrně založen, aby se všichni pohádali a rozešťvali.

O posledních letech života Iriny Kaplunové již tedy mnoho nevíte?

Jen velmi málo. Než jsme odjeli, tak jsem jí zavolala, telefon vzala její maminka. Řekla jsem jí, že odjíždíme a že bych se chtěla s Irou vidět. Ona na to, že neví, jestli bude chtít, ale že se jí zeptá. Zpátky už mi nezavolala, takže jsme se neviděly. S jejími rodiči jsem se potom viděla, když jeli do Izraele a projížděli Francií s dcerou Iry. Když Ira zahynula, zůstala po ní malá dcera a prarodiče s ní tenkrát odjeli

do Izraele, ale i s nimi jsem byla ve styku jen málo. Jednak proto, že byli v Izraeli, a jednak proto, že vztahy mezi námi zůstaly poněkud napjaté. Ale v emigraci jsme se setkali.

Poslední otázka je důležitá pro nás Čechy. Proč jste se rozhodla protestovat a proč bylo pro Rusy to, co se odehrávalo v Československu, tak důležité?

Byla to velká naděje, i když celkově jsme i my tenkrát chápali, že to, co se opravdu dělo, bylo něco jako gorbačovovská perestrojka - socialismus s lidskou tváří... Jakou může mít komunismus lidskou tvář? Do úvahy přicházejí dvě možnosti: buď by z toho nic nebylo, nebo by se to nakonec celé zhroutilo. Kromě toho pro nás byl samozřejmě šok, že naši vojáci mohli vejít do cizí země před očima celé Evropy a nikdo jim v tom nezabránil. To bylo... Bylo z toho zřejmé, že mohou všechno. Schramstnout celou zemi před celým lidstvem.

Samozřejmě, že to byla svým způsobem určitá naděje, že nějaké změny se postupně mohou díť. Pořád jsme sice očekávali, že tam pošlou vojska, ale současně jsme doufali, že přece jen nebudou moct, že si na to netroufnou. Ovšemže to byl šok. Bez ohledu na to, že jsme to čekali, byl to šok.

Jako studentka jste šla demonstrovat v den pohřbu Jana Palacha. Můžete popsat, jak na vás jeho oběť zapůsobila?

Rozhodne-li se tak mladý člověk k takovému kroku - zabít se, je to odrazem nejvyššího stupně beznaděje. Jak už jsem o tom mluvila, my jsme to cítili tak, že je to naše vina, je to koneckonců naše země, a jestli nic neříkáme, tak to znamená, že jsme s nimi. Chtěli jsme udělat něco, abychom dokázali, že s nimi nesouhlasíme. pd

18 Irina Michailovna Bělogorodská-Delone (nar. 1938) - překladatelka, aktivní v disentu, a Vadim Nikolajevič Delone (1947-1983) - básník, aktivní v disentu, účastník demonstrace proti okupaci Československa 25. 8. 1968, odešli do emigrace v roce 1975.

19 Irina Alexejevna Ilovajská-Alberti (1924-2000) - novinářka ruského původu, vzdělání získala v několika evropských městech, plynně hovořila osmi jazyky, pracovala ve Svobodné Evropě, byla tajemnicí spisovatele A. I. Solženicyna. Aktivně působila v křesťanských hnutích a organizacích (pravoslavných, katolických i ekumenických), více než dvacet let byla šéfredaktorkou časopisu *Ruská mysl*.